

Марко Пејковић
Институт за политичке студије, Београд

**ПОЛИТИЧКИ ПОРЕДАК
ИЗМЕЂУ ПОЛИТИЧКЕ ОБЛИГАЦИЈЕ
И ГРАЂАНСКЕ НЕПОСЛУШНОСТИ**
**Приказ књиге: Александра Мировић, *Оглед о грађанској
непослушности*, Службени гласник – Институт за поли-
тичке студије, Београд, 2011, 194. стр.**

Ако нешто у разматрању политике од антике до данас готово има карактер константе, онда је то свакако одређени скуп „вечних” идеја, проблема и тема којима се политиколози увек изнова враћају. Међу њима је свакако и питање политичке облигације. Чак се чини да од тога како ће она бити реконцептуализована или условљена у савременим условима зависи и остваривање осталих политичких категорија као што су слобода, једнакост, правда. Савремена држава располаже неслућеним техничким потенцијалима којима може да одржава јавни ред и мир, односно заштити индивидуална права, али уколико би се све svelo на старе формуле политичке легитимације/облигације и беневоленост властодржаца ма о ком режиму да се иницијално ради, држава би исто тако могла појединца да потчини у много већем степену него икада пре. Противречности облигације према политичкој власти и нужан коректив исте у виду грађанске непослушности, како би један политички систем могао да се окарактерише као либерално-демократски, на систематичан и јасан начин у својој књизи „Оглед о грађанској непослушности” обрађује ауторка Александра Мировић.

У првој глави, Мировић испитује теоријске и емпиријске претпоставке за појаву грађанске непослушности, као и терминолошки спор у вези њеног појма. Наравно, теоријски миље који је подста-

као модерни концепт цивилне непослушности, била је модерна демократска теорија инспирисана конституционализмом и политичким механизмима ограничења државне моћи. Тиме се, макар хипотетички, отворио простор додатне заштите грађана од неправедне моћи која се, додуше, увек одевала у рухо правног позитивизма. У до тада доминирајућим доктринама, које су апологетисале апсолутну или тоталитарну власт о грађанској непослушности или њеним претечима, није могло бити никаквог говора. Следствено овоме, као главни емпиријски услов за развој концепта јесте била либерално-представничка демократија као посебан тип поретка, формирана постепеним „повлачењем властодржаца” и реформама одозго, мада ауторка посебно наглашава и искључиво самоиницијативно деловање „грађана” одоздо као битан чинилац каснијег развоја разматраног појма. Што се тиче терминолошког спора, он је уско везан са проблемом дефинисања. Термин грађанска непослушност има вишеструку предност у односу на друге предлагане термине, као што су грађанска нелојалност, некооперативност или несагласност, будући да се они односе или на отпор чистој аутократији, законите акције унутар демократског система (заправо дистинкција према непослушности – Хондрих) или су повезани недовољно прецизним појмом (несагласност владарима и њиховим политикама – Арент). Ауторка начелно преузима термин грађанска непослушност и данас преовлађујућу Ролсову дефиницију (и каснију реформулацију исте од стране Хабермаса) као јавно, илегално, али ненасилно политичко деловање грађана против појединих закона или одлука власти у либерално-представничкој демократији, уз позивање на правду, али наговештава могуће признање концепта у различитим семидемократским или квазидемократским (и чак недемократским земљама), уз одређене минималне услове (развијена или цивилна култура у повоју), чиме нам још више буди радозналност док журимо да пређемо на другу главу књиге.

Ова глава се бави дистинкцијом модерног појма грађанске непослушности у односу на њену античку верзију, приговор савести, право на отпор тиранији и „помоћ угроженој држави”. Пример Софоклове Антигоне је парадигматичан случај отказивања послушности позитивно-правним заповестима, будући да је Антигона сахранила брата упркос наредби тебанског краља/тиранина Креонта да исти не сме имати гроб. Ипак, овај чин од модерне не-

послушности разликује потпуно недемократски поредак чије се норме крше, као и индивидуално-приватан карактер Антигоновог деловања. Приговор савести се као концепт непослушности развио паралелно са настанком и развојем хришћанства и као такав се увек оправдавао верско-моралним разлозима. Током историје приговор савести се посебно окретао око права припадника појединих религија или деноминација да одбију војну службу. Неки мислиоци, попут Хобса, покушавали су да одреде околности у којима би чланови једног политичког друштва имали право одбију војни позив разликујући активирање кукавичлука и страха. Ратови које би суверен водио из сталешко-витешког хира са својим најамницима против другог суверена, никако не би могао да обавезе његове поданике, јер би они тада могли да се извине кукавичлуком, док би у случају подривања безбедности државе код појединаца инстинктивно био активиран страх за њихову личну безбедност и тада би свако одбијање прибегавања сили било неразумно и у нескладу са целокупним Хобсовим учењем. У домаћој теорији, ауторка издваја Молнара, који сматра да би приговор савести данас морао да укључује у себе оба разлога, дакле и страх и кукавичлук као основ за своје оправдање. Молнар на ролсовском трагу издваја два основна момента који приговор савести разликују од модерне непослушности: одсуство јавног апела (приватан чин) и позивање на субјективне разлоге верско-моралног типа, за разлику од правде која је главни мотив непослушности. Право на отпор тиранији се јасно разликује од непослушности коришћењем насиља у борби против нелегитимних власти. Ауторка сасвим правилно одлучује да је ваљано приказати и историјат овог појма који не само да је утицао на грађанску непослушност (додуше кроз његово редефинисање), него је он доста утицао на човекову свест о политичкој облигацији и поковању као крајње условљеним категоријама које су подложне сталном преиспитивању. Иако су стари Грци, који су први проучавали тиранију, тираноубиство једино сматрали моралним чином, управо у недостатку виђења права на отпор као права, они не могу да се сматрају зачетницима ове идеје. Ту заслугу имају да понесу тек средњевековни мислиоци попут Џона од Солзберија (теорија тираницида), Тома Аквински (регицид под одређеним условима), Жан Пети (апологија убиства Луја Орлеанског од стране бургундског Јована Неустрашивог), итд. Ауторка посебно наглашава значај Ла Боезијеве *Расправе о добровољном ропству*, која је насловом покушала да скрене пажњу на често пренебрегавану чињеницу да

слобода људи зависи пре свега од тога колико су они спремни да буду будни да је одржавају или (уколико су у поданичком положају по инерцији) од снаге воље да се ослободе, након што пре тога збаце тиранина (што је нужан, али не и довољан услов). Посебно је интересантно што ауторка истиче како су калвинистичке идеје о обостраној обавези између Бога и народа, иначе старозаветног карактера, посветовљене и обрађене од монархомаха, утрле пут контрактуализму Хобса, Лока и Русоа. Право на помоћ угроженој држави је специфичан вид права на отпор тиранији који је позитивирао Основним законом Немачке, на основу кога свако има право на отпор онима који би покушали да противправно сруше потојећи поредак. Како Мировић истиче, овде се ради о „ванредном стању” (различитом од ванредног стања у класичном – правном смислу), када људи на власти или они који планирају да на власт дођу, желе да искористе легално стечене полуге моћи са циљем да онда нелегално и нелегитимно сруше уставни поредак, па помоћ угроженој држави представља специфични протективни механизам, по свему судећи инспирисан искуствима Вајмарске Немачке, која је крахирала колико и нелегалним толико и легалним путем кроз позитивно право.

У овој другој глави посебно се издваја генеза модерног развоја грађанске непослушности, нарочито одређена размишљањима и деловањем Хенрија Дејвида Тороа, Махатме Гандија и Мартина Лутера Кинга. Иако је код Тороа непослушност још увек натопљена елементима приговора савести, он је био први који је јасно истакао примат природног права над модерним позитивно-правним актима (у његовом конкретном случају радило се о уставу САД). Врло вероватно на токвиловском трагу, Торо је експлицитно захтевао коректив мајоританског одлучивања у демократији. По њему, припадници интелектуално и моарално супериорне елите имају и право (и дужност!) да мобилишу остатак друштва на отпор нелегитимним владиним одлукама. Посебно робовласништво и империјализам САД-а према Мексику спадају у корпус политика којима се мора отказати послушност, мада ауторка истиче да је Торо за мање „инцидентне” кварове у „државној машини” имао разумевања и на акцију позивао само онда, уколико је неправедна политика државе системска и дуготрајна (док грађани законом не буду у обавези да чине огољену неправду према другом). Но, убрзо је променио виђење о улози насиља у борби против легалне неправде, као и о субјекту борбе. Када су пооштрени робовласнички за-

кони којима се захтевало потказивање одбеглих робова од сваког појединца, Торо је пригрлио насиље као средство, а изолованог појединца признао као субјекта отпора легалном насиљу. Ганди је дао неизмеран допринос савременој цивилној непослушности кроз своју мисао и праксу ненасиља. Нема сумње да је највећи део Гандијевог учења у ствари негде у потпуности, а негде делимично преузето древно индијско учење ослоњено на мистичан санскритски спис Бхагавад Гиту (Божанску песму), којег ауторка у књизи управо помиње. Ауторка је бриљантно истакла да је циљ Гандијеве борбе за независност Индије (*swaraj* – од санскритске речи *сва* што значи свој и *раџ* што значи суверен, владар; прим. М.П) неодвојив од „духовог прочишћавања индивида да би се, путем стварања јаких, самопоузданих и самоконтролисаних појединаца, дошло до прочишћеног друштва и независне државе”, односно од спајања индивидуалног и колективног идентитета. Ми пак можемо додати да је у спајању индивидуалног (атман – на санскр. појединачно сопство) и колективног (Брахман- на санскр. апсолут) суштина његове *satyagraha* идеје и да је то део потпуно преузет из Бхагавад Гите. Ово пак није могуће без низа поступака самоконтроле и личног усавршавања међу којима ауторка наводи и два џаинистичка – *tapasya* и *brahmacharya*, које је она навела као испаштање ради истине, тј. контрола над свим чулима и деловима тела, позивајући се на Молнарову интерпретацију Лакеровог превода. Међутим, ова начела не припадају само џаинизму. Колико нам је познато она су стара колико и индијска цивилизација аријевског типа, док је са терминима на санскриту потребно бити посебно на опрезу. Тако, *tapasya* заиста значи испаштање или казна, али исто тако значи и врло широко *аскетизам*. *Brahmacharya* је преведана потпуно погрешно, пошто она може и на хиндију и на санскриту значити само целибат или чедност. Сам Ганди је више пута изјављивао да је намерно у свом *аишраму* наређивао нагим женама да га ритуално купају док он жмури како би тестирао своју чедност или духовну снагу потребну за ненасилну борбу и у чему је очигледно био успешан. Оно што читалац одмах може уочити јесте раскорак данашњих западноевропских светоназора у односу на ова начела. Учењем од Гандијевог ненасиља сви политички актери, укључујући и оне који спроводе грађанску непослушност, морали би да непрекидно преиспитују не само одлуке или поступке других, већ и своје, укључујући ту на пример и речник, место и време у оквиру којих изражавају своје ставове, будући да они и на тај начин могу индуковати насиље или неправедне реакције других, без обзира

што они сами нису употребили силу. Ганди је, ипак, велики део Бхагавад Гите преформулисао, јер се она цела врти око непоузданости чула за човека који хита да се ослободи од варки овога света. Гита каже - ако те чула одвраћају од наметнутог рата и насиља и бојиш се, али си владар и стога имаш дужност (*kartavya* – на санскр. дословно оно што би требало да буде урађено) да браниш државу, бори се! Ганди је признавао да Гита дозвољава насиље, али није желео да га прихвати док је рушио туђу државу, тачније колонијалну власт. Међутим, како се Индија скоро осамосталила и добијала обриси независне државе, Ганди је полако почео да сумња у апсолутну делотворност ненасиља у политици, како ауторка и примећује у књизи. У наставку, ауторка објашњава како је Кинг успешно водио борбу за права црнаца у САД. Да би мобилизовао што већи број људи за протесте, он се није могао мого ослањати у том погледу на Тороа колико на Гандија, који му је био нескривени узор за ненасилну борбу. Међутим, оно по чему се Кинг разликује од њих двоје, по Мировићки, јесте одбијање да се позове на било које „више” религијско-етичке принципе на Тороов начин, али и одбацивање духовног самоусавршавања човека по Гандију. Кингов циљ је био само да се обезбеди поштовање америчког устава, кроз непослушност неправедним и неуставним законима којима је дискриминисана црначка мањина.

У трећој глави ауторка даје преглед савремених схватања грађанске непослушности, међу којима би требало издвојити оно Ролсово и Хабермасово. Ролсова дефиниција је базична као „јавни, ненасилни, мада свесни политички чин супротан закону, који се обично изводи с циљем да изазове промену у закону или политикама власти”. По њему, морају бити испуњена три услова да би се оправдала грађанска непослушност: повреда његова два принципа правде (јасна и суштинска неправда – повреда основних права и дискриминација при додели друштвених позиција), претходно исцрпљивање свих законских средстава, неугрожавање демократског, уставног поретка. Хабермас начелно прихвата ове Ролсове поставке, али их проширује са два момента. Први произилази из његовог делиберативног схватања демократије на основу чега се не прихвата унапред утврђени и заокружени концепт „јавног схватања правде”. По Хабермасу, сва питања, било политичка било правна или процедурална могу бити предмет комуникативног делања, тј. непослушности. Други исходи из нагласка

на партиципативној политичкој култури, чиме Хабермас, по мишљењу Мировићеве, допушта праксу грађанске непослушности и тамо где нема потпуно развијене или консолидоване демократије и правне државе, али и тамо где ти услови постоје, само што ту субјекти непослушности не заговарају ролсовску матрицу правде или су донекле усмерени против самог система (еколошки, феминистички, антиглобалистички покрети и слично).

Након две краће главе у којима анализира кризу легитимности као фактор престанка политичке облигације и грађанску непослушност као део цивилне политичке културе, ауторка у последњој глави испитује непослушност на примеру Србије. Политички систем Србије (1990-2000) није био ни потпуно ауторитаран ни демократски, већ хибридан и Мировићева се позива на низ страних и домаћих аутора којима поткрепљује ову тврдњу, а како се констатује да је значајан део популације поседовао јаку цивилну културу као нужан предуслов у складу са ауторкином дефиницијом коју смо дали на почетку приказа, онда не би ни требало да буде дилеме да је у Србији било (у разним фазама) манифестовања грађанске непослушности са кулминацијом 5. октобра 2000. Како потом није дошло до револуције, односно обарања уставног поретка, него до нових републичких избора по тада важећем уставу, ауторка оцењује да су протести имали ‘протективну’ улогу кроз захтевање признавања изборних резултата, што је значило само смену режима.

На крају се може закључити из приказане књиге Александре Мировић - грађанска непослушност представља нелагосност свим режимима, под условом да нису потпуно ауторитарно-тоталитарни. А сазнање те чињенице је највећа вредност коју може стећи стручна и шира читалачка публика читањем овог дела.

Овај рад је примљен 20. јануара 2013. а прихваћен за штампу на састанку Редакције 10. јуна 2013. године.